
AFORISTINĖS IŽVALGOS ALFONSO NYKOS-NILIŪNO IR JONO MEKO DIENORAŠČIUOSE¹: SĄLYČIO TAŠKAI IR SKIRTYBĖS

Laima Arnatkevičiūtė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius, Lietuva

„Dienoraštis (bent man, t. y. intensyviai žmogui) reikalingas dėl to, kad galėtum, Maironio žodžiais tariant, „autentiškai išdėstyti“ (sau) visa tai, ko negali pasakyti viešai (raštu arba žodžiu draugijoje) ir kuo gali dalintis tik su savimi, t. y. kalbėti be mažiausios diplomatijos, nebijodamas nieko užgauti, ir su pomėgiu piktinti, nors tik sau, vadinamuosius *bien pensants*“ (II, 239). Taip dienoraštį – pokalbio su savimi žanrą, savotišką savęs, savo estetinių pajautų ir intelektualinių gelmių kontempliaciją, laisvą atsivėrimą visoms galimoms opozicijoms ir prieštaravimams, asmenybės tapimo koreliacijai su vaikystės pasauliu, jaunystės ieškojimams, studijų, perskaitytų knygų, išgyventų katastrofų, sutiktų žmonių pėdsakams savyje – vertina Alfonsas Nyka-Niliūnas. Jonui Mekui dienoraštis – vieta, kur galima atskleisti pačias netikėčiausias savo mintis, išgyvenimus ir idėjas, nesibijant šokiruoti ir trikdyti rimtuolius: „Yra tokios tikrovės, kuri yra ne kiekvieno matoma. Ji apsireiškia tik liguistiems ir trapijai jautriems. Todėl nesistebėkit ir tuo, kas čia parašyta. O jeigu jums kas keista pasirodys, tai sakykit: o, suprantama, šitų dienoraščių autorius buvo vienas iš tų liguistų ir superjautrių žmonių, pokario produktas. Mums šitokie dalykai niekad neatsitinka, galim būti ramūs: mes sveiki“ (p. 188).

Apibendrinant šių citatų mintis galima teigti, kad abiem autoriams dienoraščio rašymas visų pirma yra neįpareigojantis minčių dėstymas, aiškinimasis ir kalbėjimasis su pačiu savimi. Tai privatus, intymus veiksmas, samprotavimų, mąstymų, galbūt kūrybinių idėjų virtuvė. Kartu tos citatos atskleidžia ir autorių skirtības: A. Nyka-Niliūnas akcentuoja mąstymo procesą, intelektualinę veiklą, savotišką dialogą, o J. Mekas – kitiškumą, atvirumą, rezonavimą. Pirmasis dienoraštį vertina kaip būdą surikiuoti savo mintis nieko neižeidžiant, išlaikant diplomatišką etiketą ir savąjį orumą bei privatumą („kuo gali dalintis tik su savimi“), antrasis tiesiog nuramina „normaliuosius, sveikuosius“, t. y. daugumą, jog su jais

¹ A. Nyka-Niliūnas, *Dienoraščio fragmentai 1938–1970*, Chicago, 1998; *Dienoraščio fragmentai 1971–1998*, Chicago, 1999; J. Mekas, *žmogus be vietos*, Vilnius, 2000.

viskas gerai, kaip, beje, ir su juo pačiu: tiesiog esame skirtingi, neįpareigoti suprasti ir laisvi jaustis viršesniais. Dosniai išlaisvinantis menininko gestas miniai...

Tačiau šio straipsnio objektas – ne patys dienoraščiai, o juose esančios aforistinės įžvalgos. Abu autoriai į lietuvių literatūrinę savimonę yra įaugę kaip poetai, bet į jų estetines, filosofines, literatūrines pažiūras, vienijančius ir skiriančius aspektus galima pažvelgti ir per aforizmo žanro prizmę.

A. Nyka-Niliūnas literatūros kritikų vertinamas kaip filosofinės, netgi hermetiškos poezijos kūrėjas. „Tai bemaž moksliska [...] kalba. Jos amplitudė plati – nuo [...] chaotiško sąmonės srauto ligi griežtai organizuoto filosofinio traktato“², – sako Tomas Venclova. Viktorija Skrupskelytė, pasiremddama Juozu Griniumi, aiškina, jog filosofinę įtampą A. Nykos-Niliūno kūryba pasiekia „[...] ne emocinio elemento išjungimu, bet išgyvenimo praplėtimu, viso žmogaus įjungimu į pažinimo dramos veiksmą“³. Toks minties ir ją maitinančios medžiagos eksponavimas apskritai būdingas aforizmams, kurių šerdis – žmogaus, pasaulio, gyvenimo pažinimas. Ne be reikalo jie dar vadinami gyvenimo filosofija. Aforistikos sąsajos su kitomis kūrybos sferomis ir žanrais glūdi šio žanro atmintyje. Iki mūsų dienų jos nusidriekia nuo Hipokrato medicininių aforizmų, bibliinių posakių, gerokai vėliau – Georgo Christopho Lichtenbergo dienoraščių, Johanno Gottliebo Fichte's, Michelio de Montaigne filosofinių aforizmų, neatsiejamų nuo jų filosofinės eseistikos, mūsų literatūroje – nuo politinio, visuomeninio turinio Antano Smetonos, Vlado Putvinskio, Fausto Kiršos, kitų, ankstesnių ir vėlyvesnių, autorių aforizmų.

Dažniausiai (taip pat ir mus dominančiu atveju) aforizmas yra didesnio teksto dalis. Jo link gravituoja mintis, jis yra tos minties galutinė, apibendrinamoji išvada, įdomi ir traukianti, viena vertus, išbaigtumu, talpiu raiškos asketiškumu ir, kita vertus, gebėjimu eksponuoti savo radimąsi. Iš esmės aforizmo forma priklauso nuo to, ar autorius fiksuoja ir mąstymo proceso punktyrą, ar užrašo tik jo etapinę išvadą, tezę. Dienoraščiai, esė, užrašai – visi jie turi bendrų bruožų ir tarpusavyje, ir su aforizmais, būtent: glaustos raiškos ir filosofinio mąstymo poreikį. Kita vertus, jais nesiekama, kaip filosofijos traktate, sukurti uždara, išbaigtą pažiūrų sistemą. Tai atviras, daugiau klausiantis nei teigiantis, stebintis ir ieškantis mąstymas. Todėl neretai tokie fragmentai primena aforizmų vėrinį. Kiekvienas jų gali būti skaitomas ir vertinamas kaip savarankiškas tekstas, bet jų minties vektorius nukreiptas ta pačia kryptimi. Tokių fragmentų gausu ir tarp A. Nykos-Niliūno aforizmų:

Stiprus yra ne tas, kuris toks atrodo, bet kuris žino toks esąs, kaip aš dabar. Kitų galvojimas – kaip vanduo į uolą. Mirti, mylėti, melstis ir Dievo ieškoti gali tik vienas (I, 144*).

Testamentas. Aš esu kaip Ajalono slėnio medis – gyvenimas virtęs ritualu.

² T. Venclova, *Akmens kalba*, T. Venclova, *Vilties forma*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1991, p. 354.

³ V. Skrupskelytė, *Dviejų polių trauka*, *Egzodo literatūros atšvaitai*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 294.

* Cituojant A. Nyką-Niliūną, 1988 m. išleisti „Dienoraščio fragmentai“ žymimi romėnišku skaitmeniu I, po jo nurodant citatos puslapį, 1999 m. – skaitmeniu II.

Mano poezija? Paskutinio žemėje žmogaus dienoraštis ir testamentas, kurio niekas niekad neskaitys.

Koks sunkus yra pasaulio kūrimas, aš vis dar tik prie brėžinio.

Pasaulis, neišreikštas, keršija ir miršta; gamta, neišreikšta, palieka viena ir nutyla.

Raminantis yra tikrumas, kad ir šventieji nežinojo daugiau už mus (II, p. 49).

Aforizmus-citatas supantis kontekstas leidžia tiksliau apčiuopti tokius interpretacijai svarbius aspektus kaip tuometines autoriaus filosofines, etines, estetines pažiūras, požiūrį į kūrybą, visuomenėje vykstančius pokyčius, politinius įvykius, žmogaus ir religijos santykį etc. A. Nykos-Niliūno aforizmų išėties taškas – individualaus gyvenimo kelio, santykio, savirealizacijos galimybė. Jo žvilgsnis visų pirma nukreiptas į save, pasaulio (socialinio, o labiausiai – kultūrinio, intelektualinio) atgarsių, rezonansų ieškoma savyje. Kaip pastebi Vytautas Kubilius, „Dienoraščio fragmentus“ rašė ne tik poetas, troškęs „gyventi sau, savyje ir su savimi“, bet ir aštriai mąstantis kritikas, tiesęs kelius žemininkų generacijai ir braižęs estetines ribas savo paties kūrybai“, ir tik vėliau, „Gęstant egzodo kūrybinei energijai [...], į A. Nykos-Niliūno dienoraštinį pasakojimą ėmė skverbtis bodleriškas nuobodulys, mizantropiška apatija, blausi tų pačių išpūdžių vienodybė“⁴. Aforistines A. Nykos-Niliūno išvalgas gimdo „Nuolatinis metafizinis alkis (buvimas Nieko angoje)“⁵, estetinė pajauta ir prasmės, tiesos suvokimo bei autentiškumo poreikis.

Susikurti asmeninę „mitologiją“ – vienintelis būdas apsisaugoti nuo pasaulio ir vienintelis kelias į save (I, 157).

Aforistinis mąstymas – nesisteminis mąstymas. Ta pačia tema rašytojas gali teigti, svarstyti (tai pastoviausia pozicija), atmesti. A. Nykos-Niliūno dienoraščiuose yra keletas kontroversiškų aforizmų apie Dievą, jo absoliutumą, Kristaus žmogiškumą, žmogaus santykį su Dievu, dievoiešką etc. Kad nė vieno aforizmo nederėtų priimti kaip galutinės, nekvestionuojamos išvalgos, rodytų šis fragmentas:

Tikėjimo perversija: kada sakoma, jog tikėti nuodėmių atleidimu yra daug svarbiau negu būti jo vertu. Ar ne per pigus būtų tada išganymas?

[...]

Dilema: arba Dievo nėra būtyje, arba būtis yra mistinis Dievo kūnas.

Dievo ieškojimas. Tikėjimo ir netikėjimo prarajos (I, p. 268, 269).

Heidegeriška laikysena (Martinui Heidegeriui „būtis ne tik kad nėra ir negali būti pažinimo objektas, bet ji išvis nėra išivaizduojama, suobjektinama“⁶) ir egzistencinio apsisprendimo įtampa, vedanti į išganyimą arba nukreipianti nuo jo, kartais

⁴ V. Kubilius, *Du dienoraščiai – du literatūrinio gyvenimo paminklai*, *Naujasis židinys-Aidai*, 2001, Nr. 4, p. 181.

⁵ *Ibid.*, p. 181.

⁶ M. Rubene, *Dabarties filosofija: iš Esaties į esatį*, Vilnius: Alma littera, 2001, p. 173.

atvirai pabrėžiant, kad žmogų ir Dievą skiria pernelyg didelė distancija, kad jis, Dievas, būtų žmogui pasiekiamas ir suprantamas, o, kita vertus, santykį su Dievu, suteikusių žmogui laisvę rinktis ir apsispręsti, įmanoma išreikšti tik visu savo gyvenimu: „Religija man ne tiek santykis su Dievu, kiek su savimi pačiu (nes man dar niekad nepavyko susidaryti kontaktą su jo buvimu ar nebuvimu). Aš nesuprantu išganyto teologine prasme: išganyti gali tik pats save, t. y. betarpiškai“ (I, p. 369).

Dievo didybė – milžiniška savo neapbrėptumu, nepažinumu. Žmogaus protas, pažinimas visuomet bėga iš paskos. Šiai minčiai pagrįsti pasirenkama Dievo – koloso ir žmogaus – musės metafora ir Adomo, kaip pirmojo žmogaus, pasaulio kūrimo liudininko (jam buvo patikėta įvardyti gyvūnus, taigi pažinti ką tik sukurtą pasaulį), patyrusio nuopuolį ir praradusį Dievo artumą, įvaizdis:

Dievas ir aš – musė koloso akivaizdoje, – koloso, kurio nė vardo nemoku ištarti (I, p. 369).

Žinojimas visuomet mums užbėga už akių ir neleidžia pamatyti pasaulio Adomo akimis, t. y. pirmą kartą (I, p. 390).

A. Nykos-Niliūno aforizmuose žmogus išgyvena pirmąją nuodėmės paliestojo būseną. „[...] pagunda žmogų verčia kreipti dėmesį ne į Dievą, o į medį, taigi, galima sakyti, ne į asmenį, bet į objektą. Anksčiau žmogus kalbėjo su Dievu ir *Dievui*, dabar, pasirašęs kontraktą su pagunda, jis trokšta objekto – medžio – lyg savo išgelbėjimo“⁷. Išvairumas iš rojus atėmė galimybę matyti Dievo veidą (Senajame Testamente regėjusysis Dievą veidas į veidą mirdavo, išskyrus Mozę ir Jozuę). Taip Dievas ėmė tolti, o santykis su juo tapo iškreiptas. „Ontologinis žmogaus pašnekovas dabar jau yra ne absoliutus agapės pradas, bet objektyvizuota tikrovė“⁸. A. Nyka-Niliūnas nesako kaip Friedrichas Nietzsche – „Dievas mirė!“ Jam Dievas yra paslėptas, nesantis savo buvimu, neapbrėptas suvokčiais, viršijantis žmogaus proto žinojimą, neištariamas:

Dieu caché. Žmogus yra absoliučiai vienišas ne visur esančio, bet greičiau niekur nesančio Dievo akivaizdoje, ir jam telieka tik maištas. Nes Dievas, kuris kur nors yra, – netikras (I, p. 409).

Pasakymai „greičiau niekur nesantis“, „netikras“, net jeigu ir „kur nors yra“, nėra Dievo neigimas. Tai greičiau egzistencinės vienatvės, ją suprantant kaip žmogaus atsakomybę už save be teisės kam nors ją primesti, kam nors priekaištauti, įsisąmoninimas. Tai patvirtinama prisipažinimu, jog asmeniniam žodyne Dievo sąvoka egzistuoja, taigi egzistuoja ir asmeninis ryšys, asmeninė vertikalė, individuali komunikacija, nesąmoningai priartėjanti prie įsakymo netarti Viešpaties vardo be reikalo:

Dievas yra Dievas. Dievo, į kurį aš tikiu (arba netikiu), kuris egzistuoja mano žodyne, nėra. Tikrasis Dievas yra tas, kurio aš negaliu pasakyti (I, p. 522).

⁷ M. I. Rupnik, *Perėjimo kultūra*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, p. 213.

⁸ Ibid.

(Plg.: „Kam klausi mano vardo? Jis yra nuostabus.“ Ts 13, 18.)

Nors ir apsidraudžiama:

Jeigu aš kalbu apie Dievą, ar aš tuo pačiu teigiu jo buvimą? (II, p. 425).

Taigi tikėjimas atsiremia į išganymo ir žinojimo, tikėjimo ir žinojimo problemą. Teigdamas, jog aktualiausia yra tikėti žmogumi, A. Nyka-Niliūnas dar kartą patvirtina kitokią nei likusios kūrinių žmogaus prigimtį, jo siekiamybės aukštį, šventumo, kaip žmogiškos egzistencijos išsipildymo, išraišką:

Retkarčiais mane kas nors paklausia, ar aš tikiu į Dievą. Bet niekas niekados neklausia, ar aš tikiu į žmogų. O tai yra vienintelis klausimas, į kurį atsakant, atsakoma į viską (I, p. 205).

Koks didelis yra krikščioniškas nusižeminimas liudija ir tai, kad taip sunku jo bent lašą įgyti (I, p. 367).

Niekas kita manęs taip neguodžia ir nestiprina, kaip įsitikinimas, kad ir šventieji tikrai nežinojo daugiau už mus ir lygiai taip drebėjo prieš nežinią. Kitaip sakant, kad niekas iš mūsų nepasidavė ir neišdavė savo paslapties (I, p. 368).

Bet tikėti nėra lygu žinoti.

Mokinys tiki; mokytojas abejoja (II, p. 197).

Ši žmogiška savybė permetama ir Kristui – ne tik Dievo, bet ir žmogaus Sūnui, kuriam buvo lemta žmogiška būtis. Tai gal Dievas yra išgyvenęs ir žmogaus ribotumą žinoti?

Jeigu Kristus iš tiesų skelbė tik tai, kuo *tikėjo*, ir *nežinojo* daugiau už mus... (I, p. 311).

O galbūt visi panašūs svarstymai išplaukia iš kurtumo tiesai, netikėjimo, pažinimo ribotumo:

Kad gyvenimas yra didesnė paslaptis už mirtį liudija ir tai, kad prisikėlęs Kristus *nebepasakė nieko nauja*. Bet ar mes būtumėm supratę, ką jie sako? (I, 431).

Visais atvejais išskylantys klausimai lieka neatsakyti, žmogus – abejojantis, Dievas – per didelis ir per sudėtingas pažinti, būties prasmė – sunkiai atrandama, o bet koks sustojimas reiškia gyvenimo neigimą:

Klausimas yra gyvenimas ir klausimas yra mirtis. Ir vargas tam, kuris turi atsakymus į visus klausimus, nes jis nežino, kad gyvena (II, p. 48).

Difficulté d'être: aš esu ir galiu būti tik aš, bet aš nežinau, kad aš esu (II, p. 231).

Žlugimas prasideda bandymu atsakyti į klausimą (II, p. 538).

Gyvenimas – nuolatinis vengimas atsistoti prieš pagrindinį klausimą. Žmogus jo vengia taip, kaip vaikas pamokų, mielai jas pakeisdamas žaidimais (II, p. 538).

Sąsajų su pasaulio kūrimu randame ir A. Nykos-Niliūno aforizmuose apie poetinę kūrybą, kur poezija, žodžio radimas prilyginamas būties sukūrimui ir pereina į sakralinį lygmenį:

Poezija yra vardo ieškojimas būčiai, bandymas pavadinti; savotiškas krikštas (I, p. 232).

Žodis – sugauta būtis. *Sukurti* visuomet yra lygu *pavadinti*, duoti vardą (I, p. 455).

Tačiau žinodami religinį žodžio turinį matome, kad kūrybinis impulsas, veiksmas A. Nykai-Niliūnui yra svarbesnis už patį kūrinių, kaip ir klausimas – svarbesnis už atsakymą. Atirasdamas žodį, įvardydamas, suteikdamas formą, kūrėjas kaip ir Dievas teigia savo suverenumą, o kūrinių užbaigęs jį „paleidžia“, praranda ir atitolina nuo prigimtinės jo esmės.

Žodis visuomet arčiau tiesos negu veiksmas (I, p. 539).

„Le style c'est l'homme même“ (stilius – tai žmogus), – yra pasakęs prancūzų gamtininkas Georges'as de Buffonas. A. Nykos-Niliūno paradoksinis mąstymas organiškai sutampa su jo aforizmų raiška, padedančia atskleisti žmogaus pažinimo alkią neatitikimą jo pažinimo gebai, žmogiškos egzistencijos prieštarinumą. Tam pasitelkiamos opozicijos Dievas – žmogus, tikėjimas – žinojimas, tikėjimas – pažinimas bei pastariesiems giminingos mokiny – mokytojas, pradžia – pabaiga, klausimas – atsakymas, kurių prasmės praplečia biblizmų, citatų kitomis kalbomis (daržniausiai prancūzų) reikšmės. Tai klasikinio loginio paradokso pavyzdžiai, atitinkantys jo akademinį apibrėžimą: [...] samprotavimas, įrodantis ir teiginio teisingumą, ir jo klaidingumą, t. y. įrodantis teiginį ir jo neigimą, remiantis jame užkoduota logine klaida⁹.

Klausdami artėjame prie tiesos, bandydami atsakyti – tolstame (I, p. 538).

Yra dviejų rūšių „bleeding hearts“: vieni mato žmoniją ir nemato žmogaus; kiti mato tik žmogų, bet nemato žmonijos (II, p. 551).

Svarbią funkciją atlieka A. Nykos-Niliūno aforizmų sintaksinė struktūra bei jų siejimas į fragmentus. Viena vertus, tuo pabrėžiama autoriaus minties įtampa, dalykų, apie kuriuos mąstoma ir rašoma, aktualumas, o kita vertus, sąlyginis išbaigtumas – paradoksiška aforizmo, kaip žaro, savybė: tai, kad užbaigtas aforizmas būna tik formos prasme, o teiginys, arba tezė, nėra suvesta ir uždaryta į sistemą, ji vienu metu ir diskutuotina, ir diskutuojanti. Šią savybę iliustruoja ir į juos įterptos citatos, ir paties autoriaus pedantiškai užfiksuotos retrospekcijos:

⁹ V. Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas, 2001, p. 724.

Šviečiamojo amžiaus padarytoji žala žmonijai yra tai, kad jis paskatino ir išmokė kvailius galvoti. O kaip visiems gerai žinoma, nieko nėra blogiau už galvojantį kvailį (*fou qui a l'esprit*, anot La Rochefoucauld) (I, p. 226).

Džiaugsmas neturi trukmės (1945. XII. 27): pradžia visuomet yra kartu ir pabaiga. Skausmas yra absoliuti trukmė, istorija grynoje formoje (I, p. 487).

Dar kartą (sutraukčiau) ta pačia tema. Kituose mus erzina ir nepatinka visa tai, kuomet jie nukrypsta nuo mūsų nusitapytų jų portretų (I, p. 341).

Įdomiai ir šmaikščiai suskamba dialogo, replikos formos aforizmai, kuriuose filosofinę minties įtampą keičia žaismingai pasakoma vidujinė trumparegystė, puišybės ir nepasitikėjimo sampyna, reikšmingumo ilgesys:

Dialogas:

- Aš esu asilas.
- Jei pats žinai, kad esi asilas, tai *nesi* asilas.
- Bet visi sako, kad aš tikrai esąs asilas.
- Jeigu tik iš kitų žinai, kad esi asilas, tai vis dėlto tikrai *esi* asilas (I, p. 481).
- Yra žmonių, kurie viską atiduotų, kad galėtų tave pamatyti.
- Įdomu, kas tie smalsuoliai?
- Visi jie akli (II, p. 32).

Aforizmų bei aforistinių fragmentų J. Meko dienoraščių knygoje „Žmogus be vietos: Nervuoti dienoraščiai“ yra mažiau, jie skiriasi ir savo stilistika, ir tematika. Dažniausiai konstruojami iš realistinių ar citatų imituojančių detalių („Autorius stebi, kas vyksta aplinkui, girdi žmonių pašnekesius, kuriuos užrašo beveik kaip stenogramą“¹⁰) jie neretai baigiasi atviru klausimu, tariamai negalutine nuomone. Taip būna tuomet, kai rašytojas neakcentuoja nei savo asmeninės patirties, nei savo nuomonės, o į pirmą vietą iškelia visuotinumą turintį autoritetą bei atsiribodamas, pasitraukdamas nuo tų, kuriuos beviltiška įtikinėti:

Kiek prirašyta apie idėias santvarkas, gyvenimo pagerinimą!

Bet gyvenimas vis tas pats velnias.

Ir apie komunizmą sako: „O, komunizmas yra geras teorijoje. Bet praktikoje – matot, kaip velniškai einas“.

Tai ir pasakykit man: kas reikia gerinti, ar ideologijas, ar žmones, kurie bet kokią ideologiją į pragarą paverčia? Ideologijų mes turim. Bet neturim žmonių joms įgyvendinti. A, daug darbo velniam pragare... [...] Žmogus yra tikroji daiktų vertė ir kaina. Štai jums tikroji ekonominės pažangos paslaptis. Pasiklauskit Vydūno, jei manim netikit. Ar visų šventųjų... (p. 20–21).

J. Meko aforizmų dominantė – pragmatizmo eliminavimas iš meno, grožio, estetikos ir etikos. Meną menu daro ne puošmenos, o išgyvenimas, jo dėka įgyta

¹⁰ V. Kubilius, op. cit., p. 178.

patirtis, išmintis ir viso to nuasmeninimas; krikščionių krikščionimi daro savęs užmiršimas gera darymo akivaizdoje. Beje, tai ir laimingumo sąlyga. Autentiško gyvenimo jausmą taip pat sukelia tik tai, ką atlieki be išskaičiavimo, vedamas natūralaus grožio ilgesio, jo kūrimo ar atsidavimo prigimčiai.

Tu darai kitiems gera tikėdamas, kad po mirties tu gausi atlyginimą. Tu nori biznį su dievu padaryt... Tu biznierius, ne krikščionis (p. 29–30).

Poetas turi rūpintis savo siela. Jis turi viską giliai atjausti. Jis turi dėti pastangas viską, kas liečia žmogaus sielą, suprasti, į visus turi įeiti jo žvilgsnis. Iš didesnio atjautimo kyla didesnė tragika. Kuo didesnė tragika, tuo gilesnis kūrinys (p. 32).

Baisumas yra grožio pradžia (p. 256).

Ar ne geriau numirti besigrožint ramunėle, negu kad suklypt prie geležinių staklių, nutrokt tarp dulkių ir skubos, ar bombas leidžiant ant išgąsty šaukiančių miestų? (p. 89).

Bet tai anaip tol ne plaukimo pasroviui sąlyga. Tokia laikysena leidžia rašytojui pasišaipyti iš bandančių jį priskirti kuriai nors kryptčiai, grupei ar stiliui. „Aš, šitai, viena ranka išsikibęs į ateitį – jūs vadinatė tai modernizmu; kita aš laikausi protėvių, praeities – mano būties vaikystės“! (p. 131).

Mintį J. Meko aforizmuose pažadina emocinis išgyvenimas, nuolatinis „čia ir dabar“ (į ką visą laiką kryptta rašytojo dėmesys) apmąstymas atsigręžiant, pasak V. V. Maliavino, į tai, kas „visuomet „jau yra“, bet kaskart iškyla kaip „kita“¹¹. Evangelinį teiginį apie grožį, nors šio palyginimo autorius necituoja, o ir tiesioginių aliuzijų į tai nesama, atliepia meno ir menininko samprata, išplaukianti iš rašytojo prigimties bei jo gyvenimo filosofijos, Lietuvos radijo laidoje „Vėjai“ apibūdintos trimis žodžiais: „dabar, šiandien, čia“¹², dėmesingumas detalei, įvykiui, kultūros žmogaus priešpriešinimo politikai, o kultūros ir meno – politikai ir ideologijai. Apie save 78-metį J. Mekas sako: „Šiandien veikiu suvokiu save kaip Abraomą. Aš klajoju, žaviuosiu ateitimi, bet nesigręžioju atgal, man 78, aš einu pirmyn!“¹³. Minėtoje „Vėjų“ laidoje, paklaustas apie asmenybių įtaką pasaulio procesams, atsako: „Pasaulį ne tiek keičia politikai, kiek asmenybės“. Tad natūralu, kad J. Meką labiausiai žavi tai, kas arčiausiai savo esmės, arčiausiai savo dieviškų ištakų, arčiausiai nekaltybės (šia prasme jis antrina A. Nykos-Niliūno minčiai, kad „žodis visuomet arčiau tiesos negu veiksmas“ (I, p. 539):

Ne dėl to vaikai nekalti, kad jie nedarytų pikto, bet dėl to, kad jie nežino, kas yra pikta. Jų piktas yra be piktumo, kuris eina iš centro (p. 105).

[...] yra dalykų be tikslo. Ir jie gražiausi (p. 104).

Kartais susitikimas su gamta yra daugiau negu su žmogum. Giliai savo vilyčiom išauna (p. 198).

¹¹ В. В. Малявин, Язык сердца: афоризм и китайская традиция, *Афоризмы старого Китая*, Москва: Наука, 1991, p. 10.

¹² Iš pokabio su Vaidotu Žuku LRT laidoje „Vėjai“, 2001 08 03.

¹³ Ph. Azoury, Ilgaamžis Jonas Mekas, *Šiaurės Atėnai*, 2001, sausio 27, p. 7.

Žmogus nupuolęs ne nuo Dievo, o nuo žmogaus yra (p. 389).

J. Mekas – jausmo, emocijų žmogus, jo paties žodžiais – nei „labai logiškas, neigi labai tikėdamas logika – viską tik per save, per savo emocijas perleisdamas, tikėdamas, kad emocijos, dažnai, gali būti daug teisingesnės negu bet kokie faktai ir bet kokia logika, [...] aš tikiu, kad yra žmogaus momentų, yra situacijų ir niuansų, kurie netgi negalima – jeigu mes norime paliesti pačią jų neapčiuopiamą esmę – diskutuoti logiškai ir faktiškai“¹⁴. Tad ir jo aforizmuose daugiau ekspresijos, daugiau vaizdo, retorinių figūrų, balansavimo tarp aforizmo mėgstamos definicinės formos ir šuoliško, fragmentiško, punktyriško minties fiksavimo aiškiai sudėliojant akcentus: ideologijose slypintis kanibalizmas, žmogiškumo dimensijos stygius, individualaus, autentiško žinojimo būtinybė tiek asmens, tiek visuomenės augimui. O būtent pastarųjų dėmenų stoka gimdo socialinius bei istorinius kataklizmus, iškreipia pačią žmogaus – oraus, mąstančio, kuriančio – esmę:

Ideologijos? Kiekviena nauja ideologija ateina kaip banditas: ji pradeda savo gyvenimą pjaudama senąją, buvusią prieš ją, savo motiną, iš kurios atėjo. Ir ji auga viena, be motinos, kaip vilkas. Niekados dvi didelės ideologijos nesugyvena tarp savęs, visados revoliucijomis ir karais jos viena kitą likviduoja. Viena ideologija suėda kitą. Kanibalizmas. Kaip vadina tuos, kurie suėda savo tėvus? (p. 29–30).

Ar ne per drąsiai sprendžiama iš dabar vykstančio apie būsimą? Jei kuris veiksmas turėjo savo pradžia priežastį, dar nereiškia, kad jis bus kam nors kitam priežastis... Yra tuščių gyvenimų ir tuščių mirčių...

Žmogus su savo uodega vis tiek prie žemės prisiplojęs liks (p. 104).

Visi mes suvadovėlinti. Visas mūsų žinojimas yra iš vadovėlių... (p. 113).

Apibendrinant galima pasakyti, kad A. Nykos-Niliūno aforizmai prisišlieja prie filosofinių aforizmų grupės, ne itin gausios lietuvių literatūroje, J. Meko – prie poetinių. A. Nykos-Niliūno aforizmuose gausu egzistencinės filosofijos atšvaitų, jiems būdinga griežta struktūra, pabrėžianti intelektualinę įtampą. J. Meko aforizmai poetiški, punktyriški, autorius labiau pasikliauja išgyvenimu nei filosofinėmis sistemomis. Net iškeldamas atsisakymo, atsižadėjimo, asketizmo idėją jis gausiai (vienne aforizme!) naudoja poetizmus – epiforą, sintaksinį ir leksinį pakartojimą, siekdamas meninio sustiprinimo – jaustuką, asindetoninio ir polisindetoninio jungimo derinį, retorinį sušukimą:

Ne tik laisvė yra atsisakymas. Ir laimė yra atsisakymas. Jei nori būti laimingas, turi sąmoningai atsisakyti daug, oi daug (p. 222).

Tačiau nei vieno, nei kito autoriaus pasirinkta stilistika neiškreipia aforistinio mąstymo kaip teigiančio mąstymo, o aforistinės raiškos – kaip kondensuotos raiškos prigimties.

¹⁴ J. Mekas, Aš, Amerika, ir Lietuva, *Metmenys*, 1960, Nr. 2, p. 19.

Kita svarbi aforizmų-citatų savybė yra ta, kad, nebūdami pagrindiniu abiejų rašytojų kūrybos žanru, jie 1) nesikerta, o priešingai – patvirtina didesnio teksto (šiuo atveju dienoraščio) idėjinį turinį, jo problematiką, kondensuoja rašytojo pažiūras, 2) patikimai liudija šių rašytojų meninės prigimties ir pasaulėjautos sąlyčio taškus bei skirtynes.

Gauta 2002 11 03

Laima Arnatkevičiūtė

APHORISTIC INSIGHTS IN THE DIARIES OF ALFONSAS NYKA-NILIŪNAS AND JONAS MEKAS: POINTS OF CONNECTION AND DIFFERENCES

S u m m a r y

The author discusses aphorisms-quotations of Lithuanian exodus poets of older generation, which were selected from their diaries (A. Nyka-Niliūnas, "Diary passage 1938–1970", Chicago, 1988; "Diary passage 1971–1998", Chicago, 1999; J. Mekas, "A Man without a Place", Vilnius, 2000). As part of a broader text, the aphorisms-quotations are distinguished by their completeness and style independence on the one hand and the ability to show their origin, *i.e.* the process of the authors's thinking on the other. The author concludes that aphorisms of A. Nyka-Niliūnas should be ascribed to philosophical ones, as they are full of existentialistic manifestations. Besides, definiteness which is so characteristic of the structure of aphorisms emphasizes the intellectual strain; on the contrary, aphorisms of J. Mekas are poetic and dotted, the author is more likely to follow his emotions and experience than philosophical systems.

Although the aphorisms are not the major literature style in the works of both A. Nyka-Niliūnas and J. Mekas, they reliably show the different artistic nature and viewpoint of both writers.